

Apie žemaičius, jų norą prisiminti istoriją, būti savimi

JUOZAS VYŠNIAUSKAS

Danutės Mukienės nuotraukoje – grupė Vilniaus žemaičių kultūros draugijos narių ant Medvėgalio kalno (Šilalės rajonas)

Sovietmečiu slaviškos kilmės taip tada vadinamų broliškų tautų atstovai labai sunkiai pakęsdavo visa, kas lietuviška, kaip ir visa kita, kas nerusiška. Ypač sovietinėje armijoje jiems nepatikdavo, kad lietuviai tarpusavyje kalba lietuviškai, dainuoja jiems nesuprantamas lietuviškas dainas, skaito iš namų atsiųstas lietuviškas knygas, laikraščius, žurnalus. Matydami, jog į jų priekaištus nereaguojama, pradėdavo paklydėlius ir nesusipratėlius auklėti, „vesti į tiesos kelią“. Anot jų, Lietuva esanti nedidelė, todėl visa, kas lietuviška, neturi perspektyvos, vėliau ar anksčiau turės išnykti. Kuo greičiau tai įvyksią, tuo busią geriau. Ypač ekonomijos ir resursų prasme. Siūlė įsivaizduoti, kiek mes daug laimėtume, jei nevargtume ir negaištume mokydami lietuvių kalbos, jei iš kitų kalbų į lietuvių neverstume mokslinės ir grožinės literatūros, o iš karto imtume ir skaitytume tik rusiškas knygas, kurių į valias.

Žemaičiui ir tais laikais reikėjo būti dvigubai kietesniai, atsparesniai. Jis turėjo atlaikyti ne tik brolių slavų, bet ir savųjų tautiečių psichologinį bei kitokį spaudimą. Vien todėl, kad jis kažkuo kitoks, kad jis – žemaitis, kad negali ir nenori būti toks, kaip jie.

Pirmiausia visiems kliūva kalba

Pamenu, mama mane, ikimokyklinuką, nusivežė už trisdešimt kilometrų pas savo seserį. Mes, vaikai, išėjome žaisti į kiemą. Po kurio laiko sugrįžome į trobą, kur seserys šnekučiavosi. Pusbroliai ir pusseserės savo mamai pradėjo sakyti, kad aš labai keistai ir juokingai kalbu. Teta tuo labai susidomėjo. Iš pradžių ji pamanė, kad keikiuosi, kitus negražius žodžius tariu. Jai buvo paaiškinta, jog aš sakęs *douna, péins, svéists, o ne dūna, pīns, svīsts*. Visi sustoję juokėsi. Teta numojo ranka ir vėl tęsė pokalbį su mama.

Pradėjus lankyti mokyklą, labai sunku buvo susitaikyti su mintimi, kad mama ir tėtis yra nevykėliai – nemoka gražiai lietuviškai kalbėti ir mus to neišmokė. Mokytoja mums neleisdavo sakyti bei rašyti *viedros, luopėta, petelnė, krasė, grabs* ir daug kitų mums nuo vaikystės įprastų ir gerai žinomų žodžių. Apie tarimą – ką ir bekalbėti. Kokį žodį sakai, mokytojai vis negerai. Net po daugelio metų, kai jau mokiausi Vilniaus universitete, kai kurie dėstytojai vis primindavo, jog stipriai žemaičiuoju; taip jie parodydavo savo nepasitenkinimą. Pasitaikydavo ir pritariančių tam mano žemaitiškumui.

Mokėmės Telšiuose, Žemaitijos sostinėje. Mokslo metų pradžioje išvežė mus į kolūkj bulvių derliaus nuimti. Mūsų kurse buvo ir Jonas, atvykęs iš Skapiškio (Kupiškio r.). Jis pradėjo visaip tyčiotis iš žemaičių kalbos, tuo pačiu ir iš manęs. Šito buvo jau per daug. Ne juokais bulvienoje susikibome, išsipurvinome. Draugams, kurių buvo iš įvairių kursų, kas. Jiems tai tik pramoga. Nuo to įvykio ir dėl kitų aplinkybių gavau žemaičio pravardę. Dalis moksleivių manė, kad ji yra mano pavardė. Pirmą kartą dalyvaudamas rinkimuose apie tai ir sužinojau. Atsistojus prie stalelio paimti rinkimų biuletenio, už jo sėdinti vyresnio kurso kolegė man liepė eiti prie kito stalelio. Kodėl? O gi todėl, kad mano pavardė prasidedanti raide Ž...

XX a. 8 dešimtmečio pradžioje mokytojau Vilniuje (Skuodo r.). Buvau vienintelis dailės specialistas rajono mokyklose. Švietimo skyrius pranešė, jog turėsiu kitiems piešimo mokytojams praveisti parodomąją pamoką. Pravedžiau. Po to ją aptarė. Švietimo skyriaus specialistė ją įvertino teigiamai. Pamoka, jos dalys buvusios aiškios, išlaikytos, atitikusios visas metodikas. Vienintelis trūkumas – mokytojo žemaičiavimas. Tuo tarpu aš pats ir šiandien šventai tebetikiu, kad tada pastebėtas „didysis pamokos trūkumas“ buvo jos privalumas – pamokoje nesistengdamas visomis išgalėmis kalbėti literatūriškai su vaikais ir mokytojais, kurie gerai suprato žemaitiškai ir patys šia kalba bendraudavo, galėjau visą save atiduoti pamokos turiniui, jos tikslui pasiekti.

Tais metais Ylakiuose su pradinukais dirbo keletas mokytojų, kurie mokslus buvo baigę dar Nepriklausomos Lietuvos laikais. Vienai iš jų, regis, vis užkliūdavau, nes ji man vis primindavo: „Prie Smetonos mokytojams nebuvo leidžiama žemaičiuoti. Kas šio reikalavimo nepaisydavo, ilgai su vaikais nedirbdavo“.

Visos gyvenimo aplinkybės vertė kalbėti literatūriškai. Todėl, išeidamas prieš auditoriją, stengdavausi pasirašyti kalbos planelį. Kartą teko kalbėti netikėtai, iš anksto nepasiruošus. „Pavariau“ pusiau žemaitiškai. Nustebau – kalba išėjo sklandi. Pasakiau, ką norėjau, nes nereikėjo sukti galvos, mikčioti dėl jos literatūriškumo, taisyklingumo. Nuo tos dienos jokių kalbos planelių nebedarau.

Telšių vyskupas emeritas Antanas Vaičius ne kartą skuodiškiams yra šiltai kalbėjęs apie savo vaikystės didžiausią miestą – Skuodą ir apie tai, kaip sunkiai buvę šį žodį taisyklingai literatūriškai

kai perskaityti. Todėl mokytoja prašydavusi neskubėti, skaityti skiemėmis – *Skuo-das*, o jam vis išeidavę *Skouds*.

Susitarę su bendrakursiu Adomu, metėme mokytojavimą (jis dirbo Darbėnuose) ir išvykome į Vilnių, kur tuo metu dirbtinai buvo ribojamas gyventojų skaičius. Darbo greitai surasti nepavyko (dirbti priimdavo su sąlyga, jei turėdavai gyvenamąją vietą). Pastarosios ieškojome dvi savaites. Jau buvome beprarandą viltį, net sumojome, kad padėti gali žemaičiai. Po to, užėję į kokią įstaigą, ėmėme sveikintis tik žemaitiškai. Žiūrėjome, kaip kas reaguos. Po gerokos pauzės vienas kitas atsiliepdavo taip, kaip šaukdavome. Iš karto eidavome prie jo; jau tą pačią dieną turėjome būstą.

Laisvalaikiu sostinėje pradėjome lankyti esperanto kalbos kursus, kuriuose susipažinome su juriste, kilusia iš Dzūkijos. Po kurio laiko ji ir klausia mūsų: „Iš kur jūs imate tiek drąsos kalbėti žemaitiškai?“ Jai bandėme paaiškinti, kad čia yra prigimimo reikalas, todėl nelabai suprantame, kuo šiuo atveju pasireiškia ta drąsa. Tada ji drovėdamasi paaiškino, kad jei jai kalbant netyčia išsprūsta dvigarsis *dz*, ji iš karto nutyla, apsidairo, ar kas neišgirdo...

Būti, likti tuo, kuo gimei, nėra beviltiškas ir blogas reikalas, nors Žemaitija dėl paminėtų ir čia neišvardytų aplinkybių palaiapsniui visais atžvilgiais mažėja, siaurėja. Vis dėlto stiprūs, atsparūs išlieka ir tokiomis aplinkybėmis. Štai dar vienas pavyzdėlis:

Skulptoriaus Rimanto Eidėjaus vaikystė ir jaunystė prabėgo Vilniuje. Čia jis baigė M. K. Čiurlionio vidurinę meno mokyklą ir studijas Vilniaus dailės akademijoje. Kaip pirmaisiais studijų metais ir buvo žadėjęs, gyventi, dirbti jis sugrįžo į gimtąjį Mosėdį. Grįžo dar tvirtesnis žemaitis, nei išvažiavo.

Istorijos galima ir nežinoti

Istorikas Alvydas Nikžentaitis XIII–XV a. žemaičių visuomenę apibūdina kaip karinę-agrarinę struktūrą. Dėl geopolitinių savo žemių padėties Žemaitija visą laiką buvo karo būsenoje, o nuo XIV a. buvo įtraukta į partizaninius karus prieš Vokiečių ordiną.

Nuo XIII a. pabaigos, nesulaukdamą pakankamo Lietuvos valstybės dėmesio bei palikta viena likimo valiai, Žemaitija viena turėjo lemti savo išlikimą. Siekdamas patraukti savo pusėn Livonijos ordiną, Mindaugas priėmė krikštą ir padovanojo jam Žemaitiją. Taip atsirado dar didesnės prielaidos ne tik savarankiškai žemaičių politikai, bet ir jų savitam požiūriui į Mindaugo valdomus lietuvius.

Žemaičiai vieni Durbėje įveikė Ordino kariuomenę. Du didžiausi XIII a. mūšiai Lietuvos istorijoje – Saulės (Šiaulių) 1236 m. per I kryžiaus žygį ir Durbės 1260 m. – siejami vien tik su žemaičiais, jų pergalėmis. Jie 1261 m., gindami Dzintarės pilį, žuvo visi iki vieno. Didelės dalies žemaičių užimtų Kuršo teritorijų Ordinui nepavyko atsiimti ir vėlesniais metais.

Būtent po Durbės mūšio Žemaitijos valdos ties Palanga pasiekė Baltijos jūrą. Šios žemaičių pergalės dėka Lietuva tapo jūros valstybe. Žemaičiai buvo pagrindinė kliūtis, kuri neleido ordinams susijungti ir ilgiems šimtmečiams įsitvirtinti visoje rytinėje Baltijos pakrantėje. Ir vėliau daugelyje mūšių žemaičiai ne tik atrėmė į jų valdas besiveržiančius riterius, bet ir patys rengė sėkmingus išpuolius. 1329 m. Čekijos karaliaus Jono Liuksenburgiečio iniciatyva dar buvo surengtas kryžiaus žygis į Žemaitiją. Kaip XIII a. Mindaugas, taip XIV a. pabaigoje (1382) Jogaila už paramą kovoję prieš Kęstutį ir Vytautą Dubysos sutartimi pažadėjo Ordinui žemaičių žemę iki Dubysos upės. Vėl prasidėjo kova dėl galimybės išlik-

Prie protėvių stiprybės šaltinių... Danutės Mukienės nuotrauka

ti, toliau gyventi. Nuo tada žemaičiai karaliaus Jogailos ir lenkų buvo pradėti traktuoti kaip priešai.

Negana to, Vytautas, siekdamas įsitvirtinti Rusijos žemėse ir tuo reikalu tikėdamasis Vokiečių ordino pagalbos, 1398 m. pardavė Žemaitiją Ordinui. Po metų žemaičiai sukilo ir, sunaikinę Ordino naujai pastatytą pilį, iš šios jiems primestos priklausomybės išsivadavo.

1404 m. Vytautas ir Jogaila dar kartą žemaičius pardavė Ordinui. Žemaičiai susitelkė ir 1409 m. sukilę išsivadavo. Žemaičių pardavinėjimo epopėją nutraukė tik 1410 m. įvykęs Žalgirio mūšis. Tačiau, kaip rodo tolimesni įvykiai, Ordinas tebepuoselėjo pretenzijas į žemaičių žemę.

Žalgirio mūšyje pralaimėjusio Ordino pozicijas stiprino tai, kad jo rengiami žygiai prieš pagonis žemaičius buvo virtę bendraeuropietišku reikalu ir dėl šios priežasties 1411 m. tarp Lenkijos, Lietuvos ir Vokiečių ordino sudarytoje Torunės taikos sutartyje Žemaitija buvo pripažinta Vytautui ir Jogailai tik iki jų gyvos galvos. Tik 1422 m. Melno sutartimi Ordinas galutinai atsisakė pretenzijų į Žemaitiją. Ši sutartis pakeitė ir patį žemaičių gyvenimo būdą: iš karių jie galėjo tapti taikius darbus dirbančiais žmonėmis, greta ginklų gamybos plėtoti amatus, prekybą, pradėti statyti didesnius, ištaigingesnius miestus.

Neatsitiktinai jau XV a. viduryje Žemaitijos autonomiškumas pradėjo atsispindėti ir Lietuvos valdovo titule. Neretai jis save vadinavo Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu ir Žemaitijos kunigaikščiu. Net ir visiškai su Lietuva susijungusi Žemaitija iki pat 1918 m. išlaikė savitumą, pirmiausia – jos visuomenės struktūra bei ūkis. Tarpukariu ir sovietmečiu prasidėjo subtilesnis, rafinuotesnis Žemaitijos, jos kalbos, kultūros, savitumo, istoriškumo ignoravimas, ar net neigimas.

Savo žemės istorijos galima ir nežinoti. Yra daug suinteresuotų, kad taip ir būtų. Taip susidaro palankesnė dirva istorijos faktams nutylėti, savaip interpretuoti, perrašinėti. Toks pavyzdys gali būti ir visiems prieinama „Lietuviškoji tarybinė enciklopedija“ (1978). Čia rašoma: „1260 07 13 tarp lietuvių ir Kryžiuočių bei Livonijos ordinų kariuomenių kuršių žemėje, prie Durbės ežero, įvyko Durbės mūšis“, o Saulės mūšyje (1236 09 22) kautynės vykusios „tarp Lietuvos ir Kalavijuočių ordino kariuomenių“.